

ΜΑΘΗΜΑ 2

Το ωραίο I: Αισθητική ενατένιση

§1-§5

Α. Το πρώτο μέρος της ΚΔΚ, η Κριτική της αισθητικής δύναμης της κρίσης (ΚΑΔΚ) ξεκινά με την ανάλυση των δύο παραδοσιακών κατηγοριών της φιλοσοφικής αισθητικής. Πρόκειται για το «ωραίο» και το «υψηλό».

Ο Καντ δεν είναι ο εμπνευστής του εννοιολογικού αυτού ζεύγους. Η ίδια διάκριση υπάρχει, π.χ., στην εμπειριστική αισθητική του Μπερκ (Burke). Ο Καντ φιλοδοξεί, ωστόσο, να δείξει ότι μόνο μέσα στο δικό

Συναίσθημα
ή κρίση;

του κριτικό σύστημα μπορούν οι δύο κατηγορίες να θεμελιωθούν με επαρκή τρόπο. Από μια άποψη, η ΚΑΔΚ αναλαμβάνει μια προσπάθεια ανάλογη με εκείνη της ΚΚΛ. Θέλει να αποφύγει τις συμπληγάδες του εμπειρισμού και του ορθολογισμού (ο οποίος εκπροσωπείται εδώ κυρίως από τον Μπάουμγκαρτεν [Baumgarten]).

Στο πλαίσιο αυτής της ταυτόχρονης κριτικής στον εμπειρισμό και στον ορθολογισμό, μπορεί να γίνει κατανοητό ένα βασικό πρόβλημα ερμηνείας της ΚΑΔΚ. Ήδη στις πρώτες παραγράφους του κειμένου, το οποίο ξεκινά με την ανάλυση του «ωραίου», ο Καντ μοιάζει να ισχυρίζεται δύο διαφορετικά πράγματα. Από τη μια, παρουσιάζει ως αντικείμενό του το «συναίσθημα» του ωραίου. Διακρίνει μάλιστα ανάμεσα στο αίσθημα (Empfindung)¹ ως αισθητηριακή παράσταση κάποιου πράγματος, την ικανότητα της οποίας στην ΚΚΛ ονομάζει δεκτικότητα, και στο συναίσθημα (Gefühl), το οποίο αναφέρεται στην ευαρέσκεια ή στη δυσαρέσκεια ενός υποκειμένου, ανεξάρτητα από το πράγμα που μπορεί να την προκάλεσε. Όταν βλέπω ένα πράσινο λιβάδι, το αίσθημα του πράσινου αποτελεί στοιχείο που μπορεί να ενταχθεί στην περιγραφή του αντικειμένου. Η αισθητική ευαρέσκεια όμως που προκαλεί η θέα του πράσινου λιβαδιού δεν συντελεί καθόλου στην περιγραφή του, παρόλο που πιθανότατα δεν θα υπήρχε χωρίς το λιβάδι. Έτσι, το αίσθημα έχει σημασία για τη γνώση του αντικειμένου που το προκάλεσε, ενώ το συναίσθημα όχι. Συνεπώς, αν το «ωραίο» είναι συναίσθημα, τότε δεν έχει καμία θέση σε κρίσεις που ονομάζουμε λογικές και αναφέρονται σε αντικείμενα.

¹ Στην καθημερινή χρήση της γλώσσας, λέμε συνήθως «αίσθηση», αλλά εδώ κρατάμε τον όρο αυτό για τις πέντε αισθήσεις και κάποιες άλλες περιπτώσεις που θα δούμε στη συνέχεια.

Από την άλλη, ο Καντ διευκρινίζει ήδη στην §1 ότι το αντικείμενο της ΚΑΔΚ είναι η «καλαισθητική κρίση», δηλαδή μια κρίση του τύπου: «Το χ είναι ωραίο». Μια τέτοια κρίση έχει την εξωτερική μορφή της λογικής κρίσης (υποκειμένο, συνδυετικό ρήμα, κατηγορημα) και θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί με αντίστοιχο τρόπο. Μάλιστα, ο Καντ ανακοινώνει ότι πρόκειται να πραγματοποιηθεί την έννοια του «ωραίου» σύμφωνα με τις λογικές λειτουργίες των κρίσεων, όπως τις γνωρίζουμε, από τη Μεταφυσική παραγωγή της ΚΚΛ, δηλαδή από την άποψη του ποσού, του ποιού, της σχέσης και του τρόπου (βλ. μάθημα Α4). Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν μοιάζει να συνάδει με την υποκειμενική και μόνο σημασία που έχει το ωραίο, θεωρούμενο ως συναίσθημα. Ο ίδιος ο Καντ αναγνωρίζει ρητώς ότι η καλαισθητική κρίση (Geschmacksurteil) δεν είναι γνωστική (ή λογική) κρίση, αλλά μόνο «αισθητική» (ästhetisch). Ο όρος «αισθητική» έχει εδώ μάλιστα διαφορετική σημασία από ό,τι στην Αισθητική της ΚΚΛ (μάθημα Α3), όπου γινόταν λόγος για την αισθητηριακή εμπειρία των αντικειμένων, για το αντικειμενικό αίσθημα και όχι για το υποκειμενικό συναίσθημα. Πώς μπορεί όμως να υπάρχει μια κρίση του τύπου «το χ είναι ωραίο», αν η κατηγορήση δεν λέει τίποτε για το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται το συντακτικό υποκειμένο της κρίσης;

Μπορούμε να καταλάβουμε το πρόβλημα αν σκεφτούμε τη συνηθισμένη χρήση του λόγου όταν χαρακτηρίζουμε κάτι ωραίο. Από την άποψη ότι πρόκειται απλώς για ένα συναίσθημα, θα έπρεπε να πει κανείς: «Το πράσινο λιβάδι μου αρέσει», μια φράση που μιλά για το συναίσθημά μου στη θέα του λιβαδιού και όχι για το ίδιο το λιβάδι. Κάλλιστα όμως μπορεί να πει κανείς: «Το πράσινο λιβάδι είναι ωραίο», σαν το ωραίο να ήταν μια αντικειμενική ιδιότητα που αποδίδουμε στο λιβάδι, όπως όταν λέμε ότι είναι πράσινο, μεγάλο, παγωμένο κ.ο.κ. Ο Καντ αμφισβητεί μεν ότι το «ωραίο» είναι ένα λογικό κατηγορημα όπως το πράσινο, θεωρεί όμως ότι υπάρχει κάποιος λόγος για τον οποίο εκφράζουμε το συναίσθημα του ωραίου με την εξωτερική μορφή της λογικής κρίσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχει ένα αντικειμενικό κριτήριο του ωραίου, όπως υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για τα λογικά κατηγορήματα. Το ότι δεν βρίσκουμε όλοι και όλες τα ίδια πράγματα ωραία είναι δεδομένο και δεν υπάρχει τρόπος να αλλάξει, αφού η διαφωνία δεν μπορεί να κριθεί από έναν ουδέτερο παρατηρητή. Κανένας φυσικός επιστήμονας δεν μπορεί να με πείσει ότι είναι σωστό να μου αρέσει το λιβάδι και κανείς κριτικός της τέχνης δεν δικαιούται να μου επιβάλει την άποψη πως το ζωγραφισμένο τοπίο ενός πίνακα είναι ωραίο. Η ιδέα του Καντ είναι όμως ότι υπάρχουν περιπτώσεις που, μολονότι απουσιάζουν αντικειμενικά κριτήρια, προβαίνουμε, και δεν μπορούμε παρά να προβαίνουμε, σε κρίσεις, οι οποίες είναι μεν υποκειμενικές, αλλά αναγκαστικά υποκειμενικές και, ως εκ τούτου, δεν συνιστά αυθαιρεσία να τις διατυπώνουμε. Τι είναι όμως μια αναγκαστικά υποκειμενική κρίση; Εδώ βρισκόμαστε σε ένα από τα πιο κεντρικά και τα πιο δύσκολα σημεία της ΚΔΚ. Ο Καντ δεν θα το εξηγήσει παρά μέσα από τη λεπτομερή πραγμάτευση όλων των θεμάτων της αισθητικής και της τελεολογίας. Μπορούμε όμως να διατυπώσουμε κάποιες προκαταρκτικές παρατηρήσεις, προτού δούμε την επιχειρηματολογία της Αναλυτικής του ωραίου. Ας ανοίξουμε λοιπόν μια παρένθεση.

Όταν βρίσκομαι ως υποκείμενο απέναντι σε ένα αντικείμενο, γεννιούνται σε μένα κάποια αισθήματα, τα οποία είναι οι αισθητηριακές μου εντυπώσεις από το αντικείμενο. Στην ΚΚΛ, ο Καντ θεωρεί πως έχει δείξει ότι αυτές οι εντυπώσεις δεν θα μπορούσαν να συγκροτήσουν γνώση (γνωστικές κρίσεις) χωρίς κάποιους όρους, που είναι, εν ολίγοις, οι μορφές του χώρου και του χρόνου (βλ. μάθημα Α3), υπό τις οποίες εμφανίζεται σε εμένα a priori το καθετί, και οι καθαρές έννοιες της διάνοιας, δηλαδή οι κατηγορίες (βλ. μάθημα Α4). Επομένως, το αντικείμενο, για να είναι αντικείμενο, είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένο από τη δομή της υποκειμενικότητας (βλ. μάθημα Α5). Αυτή είναι η θεωρία του υπερβατολογικού ιδεαλισμού. Οτιδήποτε στα πράγματα δεν συμβιβάζεται με αυτή τη δομή παραμένει άγνωστο. Γνωρίζουμε έτσι μόνο το «φαινόμενο» και όχι το «πράγμα καθ' εαυτό» (βλ. μάθημα Α1). Πολλοί φιλόσοφοι είδαν σε αυτό τον περιορισμό των γνωσιακών αξιώσεων, αν όχι μια προσχώρηση του Καντ στον ιδεαλισμό του Μπέρκλεϋ (βλ. μάθημα Α7), τουλάχιστον μια ντροπιαστική παραίτηση της φιλοσοφίας από την αξίωση της αλήθειας. Ωστόσο, υπερασπιζόμενος τον Καντ, μπορεί κανείς να απαντήσει ότι το ερώτημα για το πράγμα καθ' εαυτό είναι εντελώς αδιάφορο, αφού επηρεαζόμαστε μόνο από ό,τι προσλαμβάνουμε στην αίσθηση και από ό,τι μπορούμε, στη βάση της δομής του νου μας, να σκεφτούμε. Τα φαινόμενα είναι, για εμάς, τα μόνα αντικείμενα που έχουν πραγματικότητα από την άποψη της γνώσης. Τι σημασία έχει να ρωτήσουμε τι είναι κάτι εκτός του χώρου και του χρόνου, όταν δεν το βλέπουμε παρά στον χώρο και στον χρόνο και δεν το σκεφτόμαστε παρά με βάση αιτιακές συναρτήσεις; Στην πραγματικότητα, αδιαφορώντας για το πράγμα καθ' εαυτό, δεν έχουμε εξαιρέσει τίποτε το οποίο να επηρεάζει με οποιονδήποτε τρόπο την εμπειρία μας. Άρα, στην πράξη, μπορούμε να ξεχάσουμε ότι ο χώρος και ο χρόνος είναι μόνο δικές μας μορφές εποπτείας, τις οποίες επιβάλλουμε στα πράγματα. Ο υπερβατολογικός ιδεαλισμός είναι ένας «εμπειρικός ρεαλισμός», που δεν θέτει κανένα πρόβλημα στην καθημερινή εμπειρία, καθιστά δυνατή τη φυσική επιστήμη και είναι απολύτως συμβατός με την κοινή πεποίθηση ότι τα αντικείμενα υπάρχουν έξω από εμάς και ανεξάρτητα από εμάς.

Πράγματι, η φυσική επιστήμη, της οποίας τη δυνατότητα θέλει να θεμελιώσει ο Καντ στην ΚΚΛ, δεν χρειάζεται να ανατρέξει με τη σειρά της στους όρους της θεμελίωσής της. Ναι μεν τα αντικείμενα είναι τα πράγματα όπως αυτά υπάρχουν για το υποκείμενο της γνώσης και όχι όπως είναι καθ' εαυτά, όμως η φυσική επιστήμη ενδιαφέρεται ούτως ή άλλως μόνο για τα πράγματα όπως αυτά υπάρχουν για το γνωστικό υποκείμενο. Μπορεί έτσι απλώς να θεωρήσει την «ύπαρξη για το υποκείμενο της γνώσης» και την «ύπαρξη» συνώνυμα. Υπό τη δική της προοπτική, μπορούμε δηλαδή να απλοποιήσουμε την κατάσταση και να πούμε ότι τα πράγματα υπάρχουν ανεξάρτητα από εμάς. Το ίδιο ακριβώς κάνουμε άλλωστε στην καθημερινή μας ζωή. Και δικαίως. Άλλωστε ο Καντ δεν θεωρεί ότι τα φαινόμενα είναι ψευδαισθήσεις.

Εδώ φτάνουμε όμως σε ένα κρίσιμο σημείο. Και τούτο γιατί μπορεί να γίνει λό-

Υποκειμενικότητα

γος για περιπτώσεις στις οποίες δεν αναφερόμαστε στα πράγματα που υπάρχουν ανεξάρτητα από εμάς, αλλά στη σχέση που συνάπτουμε μαζί τους. Πρόκειται βέβαια για πράγματα υπαρκτά, όμως εκείνο στο οποίο θέλουμε να αναφερθούμε δεν είναι η ύπαρξή τους, αλλά ο συσχετισμός μας ως υποκειμένων με τα εν λόγω αντικείμενα. Τότε, βεβαίως, δεν είναι πλέον δυνατό να προβούμε σε μια αντίστροφη απλοποίηση. Δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτό που ισχύει για το υποκείμενο ισχύει και για το αντικείμενο. Θα πρέπει να ξεχωρίσουμε το «για εμένα», το οποίο, από την οπτική γωνία της φυσικής επιστήμης, είχε γίνει ένα με το «υπάρχει».

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιπτώσεις όπου ισχύει κάτι τέτοιο, όπου δηλαδή το Είναι του αντικειμένου καθίσταται αδιάφορο. Η πρώτη είναι όταν αρκούμαστε στην εποπτεία του αντικειμένου χωρίς να θέλουμε να πούμε για αυτό τι είναι. Για να πούμε τι είναι κάτι, χρειαζόμαστε προφανώς έννοιες, όπως για να πω ότι αυτό εδώ μπροστά μου είναι ένα βιβλίο, χρειάζομαι την εμπειρική έννοια του βιβλίου. Χωρίς έννοιες, οι οποίες είναι και οι μόνες που διασφαλίζουν την αντικειμενική πραγματικότητα του βιβλίου, το οποίο ειδάλλως θα ήταν μια δέσμη εντυπώσεων, περιορίζομαι στη δική μου σχέση μαζί του, στην εποπτική παράσταση που αποκομίζω. Το ίδιο όμως συμβαίνει και κατά τον λεγόμενο αναστοχασμό, όταν δηλαδή δεν σκέφτομαι το αντικείμενο, αλλά εστιάζω στη σχέση που έχω εγώ ως υποκείμενο με το αντικείμενο. Και πάλι σημαντική είναι η παράσταση του αντικειμένου και όχι το πραγματικό αντικείμενο το ίδιο. Ο Καντ συνοψίζει αυτές τις δύο περιπτώσεις υπό την έννοια της «απλής παρατήρησης», εξωτερικής (εποπτείας) ή εσωτερικής (αναστοχασμού). Σε αυτές εξακολουθώ, κατά έναν τρόπο, να μιλώ για το αντικείμενο, αφού πράγματι σχετίζομαι μαζί του. Ωστόσο, το κάνω μόνο εμμέσως. Μιλώ για αυτό όπως αυτό εμφανίζεται σε μένα, δηλαδή για την παράστασή του (*Vorstellung*) και μόνο. Κάνω έτσι το αντίθετο απ' ό,τι η φυσική επιστήμη, η οποία, καθώς ενδιαφέρεται σε τελική ανάλυση για τις φυσικές συνέπειες των αντικειμένων σε μας, μιλά για αυτά αντικειμενικά, δηλαδή χωρίς να αναφέρεται σε εμάς.

Από μια άποψη, η απόσταση από την αντικειμενική, ας πούμε, φυσικοεπιστημονική θεώρηση κάνει τις κρίσεις για τις οποίες μιλάμε εξαιρετικά αμφίβολες ως προς την εγκυρότητά τους. Θα μπορούσε όμως να πει κανείς επίσης ότι στις κρίσεις που διατυπώνουμε στο πλαίσιο της «απλής παρατήρησης» εντάσσουμε αυτό που κάνει η καντιανή κριτική (τον αναστοχασμό του υποκειμένου, στον οποίο συνίσταται η κοπερνίκεια στροφή – βλ. μάθημα Α1) στην καθημερινή μας εμπειρία. Έτσι, από τη μια, οι κρίσεις αυτές δεν είναι αντικειμενικές, είναι απλώς έκφραση συναισθημάτων, όπως είπαμε και προηγουμένως, χωρίς κριτήριο ορθότητας. Από την άλλη, ακριβώς ως υποκειμενικές, επαναφέρουν στο προσκήνιο την προοπτική της υποκειμενικότητας, την οποία η φυσική επιστήμη μπορούσε να βάλει σε παρένθεση, και διαθέτουν, με αυτή την έννοια, κάτι το οποίο δεν είναι εμπειρικά τυχαίο, αλλά σχετίζεται με τη φύση της γνωστικής μας ικανότητας. Όταν μιλά για κρίσεις αυτού του είδους, ο Καντ χρησιμοποιεί συχνά αντί της λέξης «κρίση» (*Urteil*) τη λέξη «αποτίμηση» (*Beurteilung*).

Στην ΚΑΔΚ ο Καντ θα προσπαθήσει να δείξει, χωρίς να διακρίνει πάντοτε

μεταξύ των δύο στόχων, ότι (α) οι καλαισθητικές κρίσεις ανήκουν στις κρίσεις που μπορούμε να ονομάσουμε αποτιμήσεις και ότι (β) ανάμεσα στις αποτιμήσεις, μόνο οι καλαισθητικές (και, όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος της ΚΔΚ, οι τελεολογικές) κρίσεις διέπονται από κάποια αναγκαιότητα, είναι, με άλλα λόγια, υποκειμενικά αναγκαίες ή, όπως τις χαρακτηρίσαμε στο προηγούμενο μάθημα, «αναστοχαστικές».

Β. Μπορούμε τώρα να κλείσουμε την παρένθεση. Κατόπιν όσων είπαμε, δεν θα μας εκπλήξει ο τρόπος με τον οποίο ξεκινά ο Καντ την ανάλυση του ωραίου ή της καλαισθητικής κρίσης, την οποία εξετάζει, όπως είπαμε, αρχικά από την άποψη της ποιότητας, σύμφωνα με τον πίνακα των κατηγοριών (βλ. μάθημα Α4). Ισχυρίζεται ότι όταν χαρακτηρίζουμε κάτι ως ωραίο, τότε η ευαρέσκεια που αισθανόμαστε δεν θεμελιώνεται στο ενδιαφέρον για την ύπαρξή του. Με τεχνικούς όρους, θεωρούμε το αντικείμενο ανεξάρτητα από την κατηγορία της πραγματικότητας. Αν μας ενδιέφερε το αν το αντικείμενο είναι ή όχι υπαρκτό, τότε θα ήταν σημαντική η πιθανή του φυσική επίδραση πάνω μας (βλ. μάθημα Β2). Αυτή η επίδραση πάνω μας είναι κάτι που διαπιστώνεται δυνητικά από έναν ουδέτερο παρατηρητή μιας φυσικής διεργασίας, η οποία δεν διαφέρει ουσιαστικά από οποιαδήποτε άλλη διεργασία στη φύση. Με αυτή την έννοια λένε, π.χ., κάποιοι ότι το πράσινο χρώμα προκαλεί ηρεμία και άρα ευχαρίστηση. Ωστόσο, δεν είναι αυτό που εννοούμε όταν λέμε ότι το πράσινο λιβάδι ή ο πίνακας που το απεικονίζει, ρεαλιστικά ή όχι, είναι κάτι ωραίο. Αν εννοούσαμε κάτι ανάλογο, τότε δεν θα υπήρχε κανείς λόγος να διακρίνουμε μεταξύ των καλαισθητικών και των λογικών κρίσεων. Οι πρώτες θα ήταν μόνο μια υποκειμενική εκδοχή των δευτέρων, όχι όμως μια ειδική περίπτωση υποκειμενικής αναγκαιότητας στην κρίση.

*Το ωραίο,
το ευχάριστο
και το καλό*

Σε τι συνίσταται όμως η διαφορά; Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι έχω μπροστά μου ένα πλούσιο κομμάτι πίτσας με πολλά υλικά, τα οποία είναι διαμοιρασμένα με τέτοιο τρόπο πάνω στη ζύμη ώστε να ευχαριστιέμαι στη θέα τους. Η ευαρέσκεια που αισθάνομαι είναι ανεξάρτητη του πιθανού γευστικού αποτελέσματος, αφού, σε τελική ανάλυση, όπως και αν είναι τακτοποιημένα το σαλάμι, οι πιπεριές και τα μανιτάρια, θα πάνε, όπως λέμε, στο ίδιο στομάχι. Μάλιστα, η ευαρέσκεια είναι τελείως ανεξάρτητη από την παρουσία του αισθήματος της πείνας. Την αισθάνομαι ακόμη και αν δεν ενδιαφέρομαι καθόλου να φάω πίτσα, χαίρομαι όμως με την παράσταση που αποκομίζω στη θέα της. Με αυτή την έννοια, δεν ενδιαφέρομαι για την πραγματικότητα του κομματιού. Αν και ο Καντ δεν φέρνει φυσικά παρόμοιο παράδειγμα, η εν λόγω ευαρέσκεια έχει αισθητικό χαρακτήρα, πρόκειται δηλαδή για το συναίσθημα του ωραίου. Διαφορετική είναι η περίπτωση κατά την οποία η ευχαρίστησή μου οφείλεται στο γεγονός ότι πεινάω και γεύομαι το ίδιο κομμάτι πίτσας. Τότε προφανώς με ενδιαφέρει πάρα πολύ αν το κομμάτι είναι υπαρκτό, γιατί δεν θα μπορούσα να ικανοποιηθώ απλώς και μόνο με την παράστασή του. Το συναίσθημα του ωραίου είναι, λοιπόν, διαφορετικό από εκείνο

του ευχάριστου, το δε κριτήριο είναι ακριβώς το ενδιαφέρον για την ύπαρξη του αντικειμένου.

Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μια διευκρίνιση. Θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι η πραγματική διαφορά ανάμεσα στις δύο αυτές περιπτώσεις έγκειται στην αίσθηση που ικανοποιείται. Όταν τρώω την πίτσα, ικανοποιώ προφανώς τη γεύση μου. Το ίδιο συμβαίνει όταν μπαίνω στην πιτσαρία, μυρίζω το λιωμένο τυρί και ικανοποιώ, προτού φάω, την όσφρησή μου. Γιατί να μην πω ότι η ευαρέσκεια που μου προκαλεί η ωραία τακτοποίηση των υλικών είναι, αντιστοίχως, μια ικανοποίηση της όρασης; Πράγματι, ο Καντ μοιάζει να παρουσιάζει το ωραίο πρωτίστως ως αντικείμενο της όρασης (ή, δευτερευόντως, της ακοής), όμως ο λόγος για αυτό δεν είναι η ιδιαιτερότητα της όρασης ως αίσθησης, αλλά το στοιχείο εκείνο της όρασης που την κάνει να μοιάζει σαν να μην είναι μία από τις αισθήσεις. Η όραση και η ακοή διαφέρουν από την αφή, τη γεύση και την όσφρηση κατά το ότι λειτουργούν πολύ καλά εξ αποστάσεως, εντός φυσικά κάποιων ορίων. Μας δίνεται έτσι η εντύπωση ότι αυτό που νιώθουμε είναι, σε έναν βαθμό, ανεξάρτητο της χωρικής εγγύτητας με το αντικείμενο (που πρέπει να είναι μηδενική στην περίπτωση της αφής και της γεύσης και πολύ μικρή σε εκείνη της όσφρησης) και, με αυτή την έννοια, της φυσικής επίδρασής του στα αισθητήρια όργανά μας.² Επομένως, η όραση προσφέρεται ως μεταφορά για την ανεξαρτησία της παράστασης του αντικειμένου από το πραγματικό αντικείμενο ή για την έλλειψη ενδιαφέροντος για την ύπαρξη του αντικειμένου της αισθητηριακής αντίληψης. Όταν απλώς βλέπω κάτι, είναι σαν να μην τίθεμαι σε πραγματική σχέση μαζί του. Βλέπω αλλά δεν αγγίζω. Έτσι, ο Καντ θα ονομάσει τη στάση του αισθητικού παρατηρητή αισθητική «ενατένιση» (ετασμό· *Kontemplation*). Ανεξάρτητα από το λεξιλόγιο του Καντ, μπορούμε να πούμε ότι στην κατάσταση εκείνη όπου εκφέρει κανείς κρίσεις περί ωραιότητας (δηλαδή καλαισθητικές) αναφέρεται στο, κατά τα άλλα, πραγματικό και υλικό αντικείμενο σαν να ήταν κάτι το πνευματικό. Αυτή είναι η βάση του φαινομένου της λεγόμενης πνευματικής μετουσίωσης, με την οποία ο Καντ θεωρεί σύμφυτη την αισθητική εμπειρία. Θα χρειαστεί να επανέλθουμε σε αυτό το σημείο στη συνέχεια.

Προς το παρόν μπορούμε να πούμε ότι ο Καντ διακρίνει ανάμεσα στα συναισθήματα του ωραίου και του ευχάριστου με κριτήριο το ενδιαφέρον για την πραγματικότητα του αντικείμενου, και αντιστοίχως διακρίνει μεταξύ των κρίσεων «το χ είναι ωραίο» και το «το χ είναι ευχάριστο». Και οι δύο είναι βέβαια υποκειμενικές, όχι όμως με την ίδια έννοια. Η δεύτερη είναι υποκειμενική, με την έννοια ότι αναφέρομαι στο εμπειρικό μου υποκείμενο. Σε αυτό έχω προνομιακή πρόσβαση, και έτσι κανείς άλλος δεν θα μπορούσε να πει με βεβαιότητα αν σε μια ορισμένη στιγμή

² Ο Καντ θεωρεί μάλιστα ότι η όραση υπερτερεί ως προς τούτο της ακοής, διότι μέσω της τελευταίας είμαστε περισσότερο δέσμοι των φυσικών επιδράσεων, καθώς δεν μπορούμε να αποστρέψουμε τα αυτιά μας όπως αποστρέφουμε τα μάτια μας. Αυτή είναι η βάση της παρατήρησης που κάνει στη συνέχεια ο Καντ ότι η μουσική έχει κάτι το απολίτιστο, γιατί υποχρεώνει τους πάντες στον χώρο να την ακούσουν.

ευχαριστιέμαι ή όχι. Ωστόσο, όταν εκφέρω τη συγκεκριμένη κρίση, σκέφτομαι τον εαυτό μου ως αντικείμενο μιας φυσικής επίδρασης. Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση της καλαισθητικής κρίσης, με την οποία αφαιρώ νοερά την ύπαρξη του αντικειμένου και συνεπώς την πραγματική του επίδραση πάνω μου. Η ευαρέσκειά μου είναι «χωρίς διαφέρον» (ενδιαφέρον ή συμφέρον *uninteressiert*) ή, όπως συχνά αποδίδουμε τον όρο στα ελληνικά, είναι «ανιδιοτελής» ή «αμερόληπτη». Ο τελευταίος ελληνικός όρος μπορεί να αποβεί παραπλανητικός, ιδίως αν θεωρήσουμε ότι η αμεροληψία σημαίνει κάποιου είδους ουδετερότητα ή αντικειμενικότητα. Ότι είναι ωραίο είναι ωραίο για μένα και δεν υπάρχει ορθή σκοπιά του κριτή. Αμερόληπτος είμαι κατά την αισθητική αποτίμηση ενός αντικειμένου μονάχα με την έννοια ότι απουσιάζει το ενδιαφέρον για την επίδραση του πραγματικού αντικειμένου πάνω μου. Άρα είμαι ουδέτερος απέναντι στο ερώτημα αν θέλω να υπάρχει ή όχι το αντικείμενο.

Ασφαλώς θα μπορούσε να συνδέσει κανείς την έλλειψη ενδιαφέροντος που χαρακτηρίζει την αισθητική ενατένιση με την απουσία εγωισμού ή την απουσία επιθυμίας να αντλήσει κανείς σωματική ηδονή. Από αυτή τη σκοπιά, υπάρχει μια συγγένεια μεταξύ ηθικής και αισθητικής, την οποία θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια. Αυτό όμως καθόλου δεν σημαίνει ότι οι αισθητικές κρίσεις είναι ηθικές ή έστω εν γένει πρακτικές κρίσεις. Το ωραίο δεν ταυτίζεται με το ευχάριστο, αλλά ούτε και με το καλό (αγαθό). Από μια ορισμένη άποψη, το καλό είναι ακόμη πιο απομακρυσμένο από το ωραίο σε σχέση με το ευχάριστο. Κάτι το οποίο είναι ευχάριστο προσφέρει άμεση ικανοποίηση στην αίσθηση, και μολονότι θα μπορούσε κανείς ίσως να εξηγήσει με βιολογικούς όρους πώς ακριβώς κάτι ικανοποιεί, δεν είναι καθόλου αναγκαίο να γνωρίζει κανείς τη φύση ενός αντικειμένου για να μπορεί να το απολαύσει. Η πίτσα μπορεί να είναι νόστιμη, ακόμη και αν δεν ξέρω τι περιέχει, ακόμη μάλιστα και αν δεν ξέρω ότι είναι πίτσα. Με άλλα λόγια, είναι περιττή η γνώση της έννοιας του αντικειμένου. Όταν όμως χαρακτηρίζουμε κάτι ως καλό, τότε προϋποθέτουμε αναγκαστικά την έννοια ενός σκοπού. Αυτό ισχύει ακόμη και όταν δεν θεωρούμε κάτι καλό για κάτι άλλο, αλλά το θεωρούμε καλό ως αυτοσκοπό. Στη ΘΜΗ και στην ΚΠΛ ο Καντ έχει δείξει ότι αυτοσκοπός δεν μπορεί να είναι άλλος από την καλή θέληση (μάθημα Π3). Αυτό δεν έχει άμεση σημασία για το ζήτημα που συζητά στην ΚΑΔΚ. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το ευχάριστο δεν μπορεί να είναι αυτοσκοπός, γιατί από τη στιγμή που μιλάμε για σκοπούς, θεωρούμε τον άνθρωπο έλλογο ον και ο Λόγος επιτάσσει, όπως γνωρίζουμε από τα ηθικοφιλοσοφικά έργα του Καντ, συμμόρφωση στον ηθικό νόμο. Συνεπώς, το ευχάριστο και το καλό διαφέρουν μεταξύ τους, όμως και τα δύο διαφέρουν από το ωραίο. Ο λόγος είναι ότι τόσο το ευχάριστο όσο και το αγαθό αναφέρονται μεν στην ηδονή και στην οδύνη, όμως το κάνουν μέσω της δραστηριοποίησης της επιθυμητικής ικανότητας. Τούτο δεν ισχύει για την περίπτωση του ωραίου, καθώς δεν επιθυμεί κανείς την ύπαρξη του ωραίου αντικειμένου. Η αισθητική ευαρέσκεια δεν είναι ούτε παθολογική, δηλαδή προσδιορισμένη εμπειρικά από τις κλίσεις του υποκειμένου, ούτε καθαρή πρακτική ευαρέσκεια, δηλαδή προσδιορισμένη από τον Λόγο (βλ. μάθημα Π2).

Ο Καντ συνοψίζει τις παραπάνω διακρίσεις λέγοντας ότι το ευχάριστο «ικανοποιεί», κάτι που ισχύει τόσο για τους ανθρώπους όσο και για τα ζώα, το καλό «εκτιμάται» (ως τέτοιο ή για κάποιον άλλο σκοπό) και αφορά όλα τα έλλογα όντα, ενώ το ωραίο απευθύνεται σε όντα όπως ο άνθρωπος, που είναι ταυτόχρονα ζωικά και έλλογα. Ένα όν που θα ήταν μόνο έλλογο δεν θα είχε ποτέ το συναίσθημα του ωραίου, διότι δεν θα διέθετε καν ξεχωριστή ικανότητα της αίσθησης. Ένα ζώο που δεν θα ήταν έλλογο, δεν θα μπορούσε ποτέ να αισθανθεί κάτι άλλο από το ευχάριστο (ή δυσάρεστο), διότι ελλείψει υποκειμενικότητας, δεν θα μπορούσε να διακρίνει ανάμεσα στα πράγματα και στις υποκειμενικές τους παραστάσεις. Επομένως, η αισθητική αποτελεί την κατεξοχήν ανθρωπολογική σφαίρα της φιλοσοφίας του Καντ, καθώς δεν αναφέρεται ούτε στην άλογη φύση (φυσική φιλοσοφία) ούτε στα έλλογα όντα ως έλλογα όντα (ηθική φιλοσοφία).

Από την ανθρωπολογική αυτή σκοπιά μεταβάλλεται η σημασία μιας από τις βασικότερες έννοιες της καντιανής φιλοσοφίας. Τόσο στην ΚΚΛ όσο και στην ΚΠΛ (και στη ΘΜΗ), ο Καντ κατανοεί την ελευθερία ως έναν νόμο. Στη μεν ΚΚΛ κάνει λόγο για «αιτιότητα από ελευθερία» (μάθημα Α10), στη δε ΚΠΛ για την ελευθερία ως αυτονομία (μαθήματα Π11 και Β2). Εδώ, στην ΚΔΚ, η έννοια της ελευθερίας αποσυνδέεται, για πρώτη φορά, από εκείνη του νόμου. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί με βάση τη διάκριση που μόλις συζητήσαμε ανάμεσα στο ευχάριστο, στο καλό και στο ωραίο. Στην περίπτωση του ευχάριστου, η επιδοκιμασία του αντικειμένου προκύπτει κατ' ανάγκη από το γεγονός ότι είναι τέτοιο που ικανοποιεί κάποιες ανάγκες των αισθήσεων, κάτι που γίνεται με την αναγκαιότητα των φυσικών νόμων. Στην περίπτωση του (απόλυτα) καλού, η εκτίμηση που του αποδίδουμε προέρχεται από τη δεσμευτικότητα του ηθικού νόμου ή, όπως λέει ο Καντ, από πρακτική αναγκαιότητα. Τόσο οι φυσικοί όσο και οι ηθικοί νόμοι ορίζουν μια συμμόρφωση του επιμέρους με το γενικό, ανεξάρτητα από το αν την επιφέρουν άμεσα στα αντικείμενα (φύση) ή τη ζητούν από τα υποκείμενα (ηθική). Στην περίπτωση, ωστόσο, του ωραίου, η θετική αποτίμηση του αντικειμένου δεν ακολουθεί κάποιον κανόνα, γιατί τότε οι καλαισθητικές κρίσεις θα ήταν αντικειμενικές. Μέσω της αποδέσμευσης από την ύπαρξη του αντικειμένου, δηλαδή της ανιδιοτέλειας, το υποκείμενο της καλαισθητικής κρίσης αποδεσμεύεται και από κανόνες εν γένει. Η ευαρέσκειά του είναι «ελεύθερη», λέξη που υποδηλώνει, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει αλλού στο έργο του Καντ, ότι δεν επικρατεί σύμφωνα με κάποιο νόμο.

Ο Καντ δεν εξηγεί ακόμη πώς μια τέτοια, φαινομενικά άναρχη, ελευθερία μπορεί να αποτελεί αντικείμενο της φιλοσοφίας. Μπορεί όμως να υποψιαστεί κανείς, με βάση την Εισαγωγή της ΚΔΚ, ότι το ερώτημα σχετίζεται με τη λειτουργία της αναστοχαστικής δύναμης της κρίσης, η οποία είναι μια νοητική δραστηριότητα που δεν εκκινεί από το καθολικό και άρα από κάποιο κανόνα. Ο Καντ θα αναλύσει αυτή την πλευρά του προβλήματος διεξοδικά στη συνέχεια. Προς το παρόν, αρκείται να επισημάνει ότι η εμπειρία του ωραίου δεν βασίζεται ούτε στην κλίση (δηλαδή στους

*Αισθητική
ελευθερία*

παθολογικούς μας προσδιορισμούς) ούτε στον σεβασμό (για τον ηθικό νόμο – βλ. μάθημα Π5), αλλά σε κάτι που μας δίνεται χωρίς προσδιορισμένο λόγο, τρόπον τινά σε μια *έννοια* της φύσης. Θα δούμε στη συνέχεια ότι ο όρος αυτός συνδέει μεταξύ τους τα δύο μεγάλα θέματα του βιβλίου, την αισθητική και την τελεολογία.

Πάντως, η έννοια της εύνοιας μπορεί να γίνει κατανοητή από την άποψη ότι η αισθητική εμπειρία συνιστά ένα είδος πολυτέλειας. Μπορούμε ακόμη και εμπειρικά να διαπιστώσουμε ότι ζητήματα καλαισθητικής αποτίμησης και προτίμησης τίθενται μόνο όταν οι ανάγκες μας είναι ουσιαστικά καλυμμένες. Αν πεθαίνω της πείνας, μου είναι αδιάφορο τι θα φάω. Όταν ο ηθικός νόμος με προστάζει, π.χ. να σώσω έναν άνθρωπο από πνιγμό, είναι εντελώς αδιάφορο αν θα πέσω στο νερό με κομψές κινήσεις ή αν θα είναι όμορφα τα βρεγμένα μου μαλλιά. Η ανάγκη (φυσική ή ηθική) σημαίνει αναγκαιότητα. Το βασίλειο της αισθητικά εννοούμενης ελευθερίας ξεκινά εκεί όπου τελειώνει εκείνο της ανάγκης. Γι' αυτό και ό,τι ονομάζουμε ωραίο δεν χρειάζεται να είναι ταυτόχρονα χρήσιμο ή ηθικό.³ Και αυτό είναι κάτι το οποίο μπορούμε ήδη να συμπεράνουμε βάσει της εξέτασης του ωραίου από την άποψη της πρώτης και μόνο λογικής λειτουργίας, εκείνης της ποιότητας. Στο τέλος της §5, ο Καντ συνοψίζει το πόρισμα αυτής της εξέτασης εν είδει ενός ορισμού, ο οποίος εκφράζει το πρώτο από τα τέσσερα συνολικά γνωρίσματα (ουσιώδη σημεία) του ωραίου: «Καιαισθησία είναι η ικανότητα κρίσεως ενός αντικειμένου ή ενός τρόπου παραστάσεων βάσει μιας αρέσκειας ή μιας απαρέσκειας *χωρίς κανένα συμφέρον*. Το αντικείμενο μιας τέτοιας αρέσκειας λέγεται *ωραίο*» (§5).

³ Εν σπέρματι εμφανίζεται εδώ η ιδέα της αισθητικής αυτονομίας, της ανεξαρτησίας των αισθητικών έναντι των άλλων αξιών. Ο Καντ επικαλείται αυτή την ανεξαρτησία ενάντια στη ρουσσωική κριτική του πολιτισμού. Ένα παλάτι μπορεί να είναι ωραίο ακόμη και αν έχει χτιστεί με την εργασία σκλάβων. Τη δεύτερη οφείλει κανείς να την αποδοκιμάσει ηθικά, την ομορφιά όμως του παλατιού δεν μπορεί παρά να την επιδοκιμάσει αισθητικά.